

**Filozofická fakulta Univerzity Palackého
v Olomouci**

katedra sociologie a andragogiky

**Waldorfská mateřská škola jako jedna z možností alternativního
vzdělávání v České Republice**

**Waldorfian kindergartens as one of possibility alternative education
in the Czech Republic**

Jana Bělíková

Bakalářská práce

Vedoucí práce: PhDr. Danuška Tomanová CSc.

Olomouc: 2011

Prohlašuji, že jsem závěrečnou bakalářskou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Bystřici nad Pernštejnem dne 11. 11. 2011

.....
Vlastnoruční podpis

Poděkování

Děkuji PhDr. Danuše Tomanové CsC. za odborné vedení bakalářské práce a za všechny věcné připomínky.

Motivace závěrečné bakalářské práce

Prvním motivačním impulsem pro mou bakalářskou práci byly poznatky, které jsem získala při studiu vyšší odborné školy pedagogické. Protože mne tato tematika zajímala již dříve více do hloubky, zúčastnila jsem se semináře v Brně. Informace, které jsem získala, mne natolik oslovily, že jsem se rozhodla věnovat svoji bakalářskou práci právě této problematice.

Anotace

Cílem bakalářské práce je podat konkrétní ukázkou realizace o jedné z možností alternativního vzdělávání dnešní doby -waldorfské pedagogiky. Vymezit zvláštnosti vzdělávací práce učitelek dvou waldorfských škol v ČR a zhodnotit význam spolupráce rodiny s waldorfskou mateřskou školou. Zjistit, co rodiče vede k výběru waldorfského vzdělávání svého dítěte.

Úvodní část práce se zaměřuje na historii, vývoj a současný stav WMŠ v ČR. Druhá část se zabývá rozbohem vzdělávacích činností ve waldorfské škole a třídě s waldorfskou pedagogikou v okrese mého bydliště. Součástí bakalářské práce jsou příklady z praxe v těchto MŠ.

Klíčová slova

waldorfská pedagogika, alternativní vzdělávání, waldorfská mateřská škola, antroposofie, Rudolf Steiner, rodina

Anotation

Bachelor thesis is focused on concrete demonstration of alternative teaching method called „Waldorfian pedagogy“. Bachelor thesis specifies teaching differences of teachers on two Waldorfian kindergartens in the Czech Republic. It evaluates importance of cooperation between family and Waldorfian kindergarten.

Learn what parents lead to choose Waldorfian pedagogy for his child.

Introductory part is focused on history, development and current situation of Waldorfian kindergartens in Czech Republic. Methodological part deal with analysis of Waldorfian educational activities on chosen schools and school classes in district of my home city. These educational activities are examples of my internship in mentioned Waldorfian kindergartens.

Keywords

waldorfian pedagogy, alternative education, waldorfian kindergartens, antroposophy, Rudolf Steiner, family

Základní metody a techniky

Předmětem práce jsou dvě waldorfské třídy s dětmi ve věku 2,5-7 let v Brně a ve Žďáře nad Sázavou. Ke splnění bakalářské práce používám metody rozhovoru, pozorování při přímé práci dětí, o kterých vedu průběžné záznamy s následnou analýzou. Také jsem využila dotazníkového šetření ke zjištění postojů rodičů ke konkrétním třídám WMŠ a studia odborné literatury zabývající se metodikou waldorfského vzdělávání.

OBSAH

Úvod.....	8
1 Waldorfské školy a jejich filozofie.....	9
1.1 Vznik a vývoj waldorfských škol ve světě i u nás.....	9
1.2. Principy a východiska pedagogiky Rudolfa Steinera.....	10
1.2.1 Vývoj a výchova člověk z hlediska antroposofie.....	11
1.2.2 Steinerova cesta poznání.....	11
1.3. Cíle, specifika a principy waldorfské pedagogiky.....	13
1.4 Zvláštnosti výchovy dítěte.....	14
2 Waldorfské mateřské školy.....	15
2.1. Hra a hračka ve waldorfské mateřské škole.....	15
2.2. Rodiče a waldorfská mateřská škola.....	16
2.3 Přirozený vztah k náboženství.....	16
3 Vzdělávání učitelů waldorfské mateřské školy v České Republice.....	17
3.1 Role učitele ve výchově dětí ve waldorfské mateřské škole.....	18
3.2 Námitky proti waldorfské pedagogice.....	19
4 Waldorfské mateřské školy v České Republice v současnosti.....	21
4.1 Školský zákon a Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzděl.....	22
5 Mateřská škola s waldorfskou třídou ve Žďáře nad Sázavou a WMŠ Brno jejich charakteristika.....	25
5.1 Objekt zkoumání.....	25
5.2 Oblast zkoumání.....	25
5.3 Výzkumné otázky.....	25
5.4 Waldorfská třída Žďár nad Sázavou.....	26
5.5 Třída waldorfské mateřské školy Brno.....	27
6 Zvláštnosti výchovně vzdělávací práce dětí ve waldorfské třídě ve Žďáře nad Sázavou a v WMŠ v Brně.....	29
6.1 Ranní kruh – vítání dne.....	29
6.1.1 Pohádka.....	29
6.1.2 Říkadla a písničky.....	30
6.1.3 Tkaní.....	30

6.1.4 Malování.....	31
6.1.5 Pečení.....	32
6.1.6 Pohybové činnosti.....	32
6.2 Třídní skřítek.....	32
6.3 Stravování.....	32
6.4 Oslava narozenin.....	33
7 Spolupráce rodičů a waldorfských tříd.....	34
7.1 Dotazníkové šetření.....	35
7.2 Závěr dotazníku.....	45
Závěr.....	46
Seznam zkratk.....	47
Seznam odborné literatury.....	48
Seznam internetových zdrojů.....	49
Seznam grafů.....	50
Seznam fotografií.....	51

Úvod

Žijeme v době plné náhlých změn, které se projevují ve všech oblastech našeho života. Tato tendence bude pokračovat, změny přicházejí stále rychleji.

Mnoho nových, moderních technologických změn dnešní doby se všemi svými výhodami a zázraky se mohou nakonec projevit jako nevýhody, pokud s nimi nebudeme umět dostatečně dobře zacházet. Je třeba vyhovět požadavkům moderní doby. Zřejmě proto se už od konce minulého století objevovaly snahy o nalezení jiných pedagogických systémů a vytvoření školy alternativní. Samy školy si začaly klást otázku, jaké by měly být, aby byly schopné motivovat člověka k učení.

Dalším problémem je současná společnost lidí. Když se rozhlédneme kolem sebe, uvědomíme si, že současný svět není příliš v pořádku. Lidé neumí řešit konflikty bez použití násilí, neumí žít bez strachu, chovat se nezaujatě. Mladí lidé řeší své problémy pomocí drog a neustále rostoucí kriminalitě mládeže. Proto si myslím, že je nutné vést děti k tomu, aby se naučily důvěřovat samy sobě, aby si dokázaly vážit samy sebe i druhých, aby rozuměly pojmům odpovědnost a poctivost.

Změny ve směřování společnosti znamenají i změnu v pojetí cílů ve výchově a vzdělávání. Pozornost pedagogů se obrací na pěstování kompetencí dětí – vyznat se v životě, neztratit se, umět si poradit... Aby bylo vzdělávání úspěšné, mělo by být založeno na učení, které bude pro každého jedince, co nejpřirozenější a bude po celý život napomáhat v jeho rozvoji. Učení by mělo každému jedinci dát možnost objevit své přednosti. K tomu je potřebná jediná kompetence- důvěra ve své síly, otevřenost pro změny, zkušenost, pružnost myšlení a vědomí, že vše má svůj smysl.

Myslím si, že pedagogika stavějící na těchto základech může poskytnout mnoho odpovědi na výzvy současné společnosti. Ve své závěrečné práci se pokusím ukázat jaké postupy waldorfská pedagogika nabízí jako možnosti zlepšení těchto potíží 21.století.

1 Waldorfské školy a jejich filozofie

Na počátku 20. století vznikají alternativní školy v důsledku změn ve společnosti a nespokojenosti dosavadní výchovy.

1.1 Vznik a vývoj waldorfských škol ve světě i u nás

První waldorfská škola vznikla po první světové válce v roce 1919 ve Stuttgartu (viz příloha č.1). Její založení bylo vlastně dobročinným skutkem podnikatele Emila Molta, který ji zřídil jako školu pro děti zaměstnanců své firmy jménem „Waldorf-Astoria“.

Molt se obrátil na Rudolfa Steinera, tehdy originálního myslitele a spisovatele, aby sestavil rámcový učební plán a zorganizoval výuku. Zpočátku většina populace waldorfské mateřské školy neuznávala, tato pedagogika se šířila jen velmi pomalu. První období jejich rozvoje v Německu končí uzavřením osmi waldorfských škol nástupem fašismu. V roce 1945 se opět v Německu waldorfské školy otevírají a nepřetržitě roste jejich počet. V současné době existuje asi 1800 waldorfských mateřských škol ve 49 zemích všech kontinentů. V České Republice v současné době pracuje 8 waldorfských mateřských škol a řada jednotlivých tříd působících v rámci větších mateřských škol. (Hofrichter, rok vydání neuveden, s. 9)

První waldorfská mateřská škola v České Republice byla založena v roce 1991 v malém městě Semily v Krkonoších (viz příloha č. 2). O rok později zde vznikla i základní waldorfská škola.

V roce 2000 byly zřízeny další waldorfské mateřské školy a to v Praze 6 v Praze 3, ve Starých Ždánicích, v Turnově.

Vedle nich však ještě pracuje několik tříd v běžných MŠ v duchu waldorfské pedagogiky např. v Brně, v Pardubicích, v Písku, ve Žďáře nad Sázavou, Strakonících, Karlových Varech atd. Jejich výuka je téměř stejná, pouhým rozdílem je, že třídy pracující s waldorfskou pedagogikou nenesou status waldorfská škola. Tento status přiděluje Asociace waldorfských škol ČR, avšak vždy na požádání ředitele mateřské školy.

V současnosti jsou waldorfské mateřské školy rozšířeny ve všech kontinentech. Při svém vzniku a rozvoji vycházejí pedagogická zařízení vždy z kulturních a přírodních specifik daného prostředí. Jejich charakter je proto vždy originální a pestrý.

Stuttgart je dnes centrem waldorfského hnutí. Dále se rozšířilo do Holandska, Švýcarska, Velká Británie, Norska, Rakouska, Švédska, Dánska, Belgie, Finska, Lucemburska, Česká Republika, atd.

Z ostatních států jsou to USA, Austrálie, Kanada, Jihoafrická Republika, Brazílie, Argentina, Chile, Kolumbie, Peru, Uruguay, Nový Zéland atd.

1.2 Principy a východiska pedagogiky Rudolfa Steinera

„Rudolf Steiner se narodil 25. února v roce 1861 v Kraljevcu na chorvatském pomezí Rakousko-Uherska.“ (viz příloha č.3)

Celý svůj život prožil v Německu a Rakousku. Vystudoval vysokou technickou školu ve Vídni. Později získal doktorát z filosofie. V roce 1884 se stává vychovatelem v rodině se čtyřmi dětmi, kde se mu podařilo dovést duševně postiženého dyslektického chlapce k úspěšnému gymnaziálnímu a nakonec i vysokoškolskému studiu.

Poté pracoval v Goethově a Schillerově archivu ve Výmaru, kde mimo jiné zpracovával Goethův odkaz. V roce 1897 se odstěhoval do Berlína, kde byl redaktorem a učitelem. Od roku 1902 přednášel na mnoha univerzitách v Evropě. V roce 1907 přednášel také v Praze. Pracoval na systému antroposofie.

Ve Švýcarsku založil antroposofickou společnost Goetheanům, vzdělávací centrum, které vybudoval podle vlastního architektonického projektu. Zdokonaloval pedagogiku vycházející z antroposofie pro školní praxi, která se stala východiskem waldorfské pedagogiky. Pracoval jako malíř a sochař a přitom stále přednášel. Po založení waldorfské školy se pustil do organizace přednáškových kurzů i pro učitele. Po náhlé smrti v roce 1925 zanechal mnoho přednášek zaměřených na přírodní vědy, filozofii, pedagogiku, literaturu, duchovní a lékařské vědy. (Lindenberg, 1998 str.8)

1.2.1 Vývoj a výchova člověka z hlediska antroposofie

Antroposofie (z řeckého slova Anthropos-člověk a sofia-moudrost). Je to Steinerem vybudovaná soustava filozofických a pedagogických názorů. Především je to způsob poznávání, který je jiný než způsob současné vědy. Je to duchovní, nikoli materialistická věda, vycházející z poznávání duchovního světa. Vychází také z náboženství. Neměli bychom nikdy zapomínat, že tyto poznatky si můžeme osvojit především vlastní myšlenkovou prací a jen touto prací je můžeme za pomoci vůle dále rozvíjet. Steiner mnohokrát zdůrazňoval: „*Je lépe špatně myslet, než nemyslet vůbec.*“ (Steiner, 2002, str.15)

Antroposofie (učení o moudrosti člověka, schopného spojení s vyššími světy) zkoumá vývoj člověka po stránce fyzické, psychické, sociální a duchovní. Na základě poznatků o vývoji člověka zavádí waldorfská pedagogika do vyučování poznatky a vědomosti přiměřeným způsobem a v přiměřeném období. Steiner dospěl k tomu, že člověk není jen produktem přírodních, duševních a tělesných sil, ale že je tu vyšší síla, která hned po narození pomáhá člověku rozvíjet jeho přirozené vnitřní, tvořivé síly. Jsou nezávislé na fyzickém těle. Smyslem je poskytnout dítěti co největší volnost, která umožní maximální rozvoj. Antroposofie obsahuje víru v karmu (zákon řídící lidský osud, zejména převtělování) a reinkarnaci (nové vtělení duše), jež jsou předpokladem k pochopení této filozofie, chápání existence duchovního světa odkud přichází JÁ a vtěluje se do fyzického těla. (Hradil, 2002)

1.2.2 Steinerova cesta poznání

Podle Steinera je člověk složen ze tří světů, ty jsou představovány třemi druhy těla, což souvisí v jeho pedagogice sdělením dětského věku na tři stupně a vývojová období.

V prvním období – do sedmi let se nejvíce rozvíjí fyzické tělo. Tělesné orgány nabývají správných forem a na lidský organismus působí všechny vlivy okolí. Proto je v této době pro dítě nejdůležitější napodobování a příklad. Steiner řekl: „*Dítě napodobuje všechno ve svém fyzickém okolí a napodobováním se jeho fyzické orgány slévají do forem, které již zůstanou trvalé.*“ (Steiner, 2002, str.41)

Hra s pohybem, slovem a hudbou pomáhá dětem ve správném vývoji. Nejedná se o řízené cvičení, dítě daleko lépe přijímá pohyb, který je mu přirozený a díky kterému může samo projevit svoji jedinečnost a individualitu. Nejlepší volbou je tedy samotná chůze, poskoky, či tanec. V mateřské škole je každé dítě na jiném vývojovém stupni, proto je nutné se zamyslet nad tím, co je pro které dítě dobré a nesnažit se za každou cenu sjednotit jejich výkon.

Napodobování je podněcováno tím, co dítě vidí a slyší. Dítě reaguje na to, co zachytí zvenčí gestem či pohybem. Proto je tolik důležité mít sám své pohyby a gesta před dětmi pod kontrolou. Není důležité vysvětlování a působení na dítě po rozumové stránce. Je třeba rozvíjet dětskou fantazii tím, že necháme dítěti co největší volnost. Duše dítěte ještě nedosahuje vnitřního sebe uvědomování. Dítě si osvojuje jazyk, chůzi atd.

Hlavním momentem fyzického vývoje dítěte je výměna zubů kolem sedmého roku. V druhém období do čtrnácti let hraje nejdůležitější výchovnou roli následování a poslušnost. Významná je také autorita a láska k učiteli. Ten, kdo neměl nikoho, ke komu by vzhlížel s úctou, pociťuje tento nedostatek po celý život. Dítě v tomto období přijímá mravní a estetická měřítká, utváří se charakter a upevňuje se vůle.

Poznávání světa by mělo být podáváno prostřednictvím pohádek, říkanek, obrazů a symbolů plných citů a fantazie, které působí prožitky a pěstují paměť dítěte. Je třeba paměti věnovat pozornost a učit děti i to, čemu teprve později porozumí. Rozum je totiž síla, která přichází až s pohlavním dospíváním, které je znakem vývoje člověka ve třetím období po čtrnáctém roce. Toto období je charakterizováno vstupem nového prvku do duševního života dítěte-citu a lásky.

Učitel by mladému člověku neměl vnucovat názory, měl by hledat kompromis mezi působením rozumu a citu. Cílem Rudolfa Steinera bylo vychovávat děti pro antroposofické myšlenky. Rozvoj člověka, jeho duchovních sil prostřednictvím nadmyslového poznání světa. Lidé se propadli do hmotného světa, ze kterého postupně stoupají a obohaceni se vracejí ke světu duchovnímu. Člověk se přitom vyvíjí ve stupních, opakovanými reinkarnacemi (opakované převtělování) s přenosem karmy. (Steiner, 2002, str.49)

1.3 Cíle, specifika a principy waldorfské pedagogiky

Waldorfské mateřské školy si staví za cíl být školou přítomnosti pro budoucnost. Výuka rovnoměrně sytí pohybové, intelektuální, umělecké i sociální potřeby. Obě mozkové poloviny jsou zatěžovány a rozvíjeny rovnoměrně. Waldorfské mateřské školy pěstují v dětech zdravé sebevědomí. To se utváří díky respektu k individualitě dítěte a slovnímu hodnocení, které umožňuje ocenit zlepšování jedince. Vysoce ční spolupráci nikoli soutěž mezi dětmi. Děti vědomě poskytují své individuální schopnosti ve prospěch celku. Waldorfská pedagogika nechává dítě objevovat svět jako něco pestrého, krásného, tajemného a zajímavého. WMS vychovává děti ke svobodě a rovnosti s využitím možnosti rovných šancí pro všechny. Akceptuje rozvoj dítěte jako aktivní a tvůrčí individuality a zároveň člena lidské společnosti. Účelem mateřské školy není formovat dítě do určité podoby, ale pomáhat jeho osobnímu rozvoji. Výchova není jednostranně zaměřena na intelekt a paměť, ale na celkové utváření osobnosti člověka pomocí sil: vůle (smysl pro pořádek, pěstování tělesných a motorických schopností), smysl pro cítění (rozvoj tvůrčí fantazie, pěstování vyjadřovacích, sociálních, kulturních schopností, při malování vnímání barev), myšlení (charakterizování dítěti určitých jevů tak, aby samo dítě došlo k vytváření vlastních pojmů na základě vlastních zkušeností. Tvoření návyků, kladení důrazů na rozvoj řeči a komunikaci). (Steiner, 2002, str. 37)

Steiner řekl: „ *Když uplatňujeme správné výchovné zásady, položíme základ také pro vývoj zdravé, silné vůle už během prvních sedmi let života. Taková vůle se musí opírat o plně vyvinuté formy lidského těla.*“ (Steiner, 2002, str.43)

Waldorfské učení sleduje cíl v dítěti probouzet zájem, zvědavost a svobodnou vůli se něco naučit. Všechno tu z něčeho pramení a někam vědomě směřuje, nic není náhodné. Vše se děje v souvislostech, jakoby složitých a přece jasně srozumitelných. Každá činnost má základ v hluboké nauce a naopak komplikovaná filosofie čerpá z každodenní zkušenosti. To způsobuje, že všechno ve waldorfské mateřské škole má harmonizující vliv. Podporuje tvořivou činnost dítěte. Pěstuje schopnost vcítit se a být tolerantní. Cílem je všestranný, vnitřně svobodný člověk, zodpovědný za sebe i svět. (Steiner, 2002, str. 40)

1.4 Zvláštnosti výchovy dítěte

Waldorfskou mateřskou školu navštěvují děti do sedmi let. Učitelé zde kladou velký důraz na napodobování. Snaží se však děti podněcovat a ne do činnosti nutit. Učitel by měl činnosti předvádět tak, aby se k nim děti samy volně připojily (pohyb, tanec, modelování,...). Rovněž učitelé odmítají fyzické tresty a zakazování. Čím méně slovo NE použijeme, tím větší váhu bude mít. Velkou roli hraje prostředí, které je přichystáno tak, aby samo o sobě vybízelo děti k činnosti a podporovalo dětskou fantazii. Děti mají naprostou svobodu v tělesném, duševním a duchovním vývoji tzn., že v určitém období prochází dítě např. vzdorem a jestliže tento problém správně neuchopíme a nakonec potlačíme, bereme dítěti jeho svobodu. Škola má dítěti poskytnout příležitost sledovat uvážlivé jednání dospělých, protože dítě se podle R. Steinera v tomto věku učí nápodobou. Proto je důležité, aby se pedagogové vždy snažili řešit situace s pochopením a tolerancí. Mezi hlavní činnosti v mateřské škole můžeme zařadit tanec, zpěv, hudbu, modelování a malování. Záleží také na pevném dodržování denního řádu-uspořádání dne, týdenního rytmu činnosti, rytmu ročního období, které dětem dodává klid a jistotu a na pravidelném opakování činnosti, které vede k soustředění, trpělivosti a lepšímu zapamatování. (Steiner, 2002, str. 55)

Jedná se tedy o rozšířenou vývojovou psychologii, o celistvou antropologii dětského vývoje, která usiluje o syntézu všech zásadních aspektů lidské bytosti, rozdělené jinak na řadu oborů, jako je anatomie, fyziologie, psychologie ad. Nejedná se o žádnou hotovou vědeckou teorii, nauku, žádný recept na to, co dítě kdy potřebuje. Jedná se o pomůcku, která učitelům pomáhá v každém dítěti hledat jedinečnou individuální bytost, která se v různých obdobích dětství objevuje v různých podobách a projevech. Waldorfská antropologie tak nemá pouze intelektuální povahu, má spíše takovou povahu, že se snaží v učitelích probudit opravdovou úctu před individualitou dítěte, skutečné respektování této individuality, to znamená, snaží se také učitele proměnit v jeho smýšlení, v jeho chování, v jeho postoji k dítěti, které má vychovávat a vyučovat. (Asociace waldorfských škol, 2007, str.52)

2 Waldorfské třídy

Waldorfští učitelé se snaží, aby prostředí, které děti obklopuje, bylo co nejútulnější a proteplené – bavlna, vlna a len v jemných pastelových barvách jsou nejvhodnějšími materiály pro výrobu panenek, zvířátek, ale i závěsů a dalšího vybavení třídy. Děti mají ve třídě jednotlivé koutky: na malování a kreslení při čemž využívají zásadně akvarelových papírů, barev a voskových pastelů. Rovněž mají koutek na pečení a práci se dřevem a přírodninami. Je velice důležité, aby hračky a ostatní pomůcky měly své stálé místo. Převládající barvou je barva světle růžová, která je barvou prvního sedmiletí. Nevhodné jsou tmavé barvy. Je vhodné, když rodiče podobně dítěti vybaví i dětský pokoj doma.

2.1 Hra a hračka ve waldorfské mateřské škole

Velkou roli v životě dítěte hraje hra a hračka. Proto by měla být pro dítě vhodně vybraná. Pro rozvoj dětské osobnosti má velký význam hra. Dítě bere své hraní vážně, proto by rodiče stejně tak vážně měli brát hru dítěte. V každé době potkáváme děti, které si hrát neumí. Je to způsobeno velkým množstvím podnětů, které na dítě doléhají. Smysluplně si bude dítě hrát, když dostane správnou hračku a správné náčiní ke hře. Hračka musí odpovídat vývojovému stupni dítěte. Waldorfská výchova zastává názor, že hraček by nemělo být mnoho a neměly by být příliš dokonalé. Správná hračka by měla být jednoduchá, látková nebo ze dřeva a vyrobena ručně. Panenky by měly mít oči a uši jen naznačeny, aby mělo dítě prostor pro vlastní fantazii a mohlo se projevit tvůrčím způsobem.“ *Hračka je pro dítě důležitá a nepostradatelná. Nezapomínejme, že hra je nápodoba skutečného, okolního světa a předkládejme zodpovědně dítěti především vzory k napodobování. Nečekejme, že hračka sama náš vzor zastoupí.*“ (Příručka: Naše mateřská škola 2002, str. 6)

2.2 Rodiče a waldorfská mateřská škola

Pomocí úzké spolupráce rodičů s mateřskou školou jsou tyto výchovné podněty přenášeny i do rodinné výchovy, což přispívá ke správnému vývoji a výchově dítěte. Mezi WMS a rodiči dětí by měl být velmi úzký vztah. Mateřská škola usiluje o to, aby se rodiče spontánně zapojili do dění waldorfské školy dle svých možností a schopností. Mají možnost se podílet na všech akcích, které mateřská škola organizuje a s dětmi se těchto akcí účastnit. Proto waldorfská mateřská škola není pro dítě nezáživným místem, kam se musí docházet, ale stává se přirozenou součástí jeho rodiny a života. Zde hraje velkou roli neustálý kontakt mezi učitelem, rodičem a dítětem. Waldorfská pedagogika v tomto ohledu klade velké nároky jak na učitele, tak na rodiče.

Účastní se všech důležitých okamžiků školy - svátků, slavností, bazarů, výletů, někdy dokonce různých projektů. Někdy spolu připravují nebo doprovázejí přímou práci s dětmi. Spolupráce rodiny a školy je nezbytným předpokladem pro zdárný vývoj dětí.

2.3 Přirozený vztah k náboženství

Waldorfské mateřské školy jsou přesvědčeny, že výchova bez náboženství je neúplná. Proto jsou tyto školy založeny na základě křesťanství. Většina dětí, které školu navštěvují, jsou z věřících rodin.

Mateřská škola děti přímo nevyučuje náboženství, ale snaží se je přirozenou cestou k tomuto směru vést. *„Ze života před narozením z duchovně-duševního světa se dětská duše přenáší do světa fyzického, kde je odkázána na fyzické vlivy, které jí obklopují, tento vztah převedený do lidské přirozenosti nemůžeme nazvat jinak než vztah přirozeného náboženství.“* (Steiner, 2002, str. 47)

3 Vzdělávání učitelů waldorfské mateřské školy v České republice

Vzdělání, které budoucí učitel získá vysokoškolským studiem, je pro waldorfskou školu v mnohém nevyužitelné. Proto je pro waldorfské mateřské školy vlastní vzdělávání učitelů nutností. Každý, kdo se stává učitelem, přichází do profese, která se vyznačuje velkou odpovědností. Waldorfská mateřská škola je v daleko větší míře než jiné školy postavena na osobnosti každého učitele. Je to škola, která žije především z iniciativy a schopností svých učitelů.

Základem je důkladné studium antroposofie. V odborných kurzech učitel získá hlubší chápání dějin, jazyka, fantazie, myšlení atd. Osobnost učitele se má harmonicky rozvíjet. Od roku 1992 probíhá nepřetržitě odborný vzdělávací seminář, kterým od jeho počátku prošlo mnoho učitelů mateřských škol.

Až do roku 1999 vzdělávání zajišťovalo České sdružení pro waldorfskou pedagogiku, tento orgán byl založen 1990. Průměrný věk seminaristů je kolem 30ti let. Doporučený minimální věk je 20 let.

Studium začíná jednoročním orientačním proseminářem. Následovně je možno vstoupit do dvouletého semináře a získat kompetenci waldorfského učitele. V současné době probíhá jednoleté a tříleté studium waldorfské pedagogiky v Praze, Žižkově.

Pro získání základního Osvědčení (určené všem zájemcům) je třeba absolvovat:

- 10 víkendových seminářů
- 2 Letní akademie
- 1 stáž ve waldorfské mateřské škole
- individuální studium antroposofické literatury

Pro získání Odborného osvědčení (předpokladem je pedagogické vzdělání pro učitele MŠ a práce v mateřské škole se skupinou dětí) je třeba po ukončení základního studia ještě absolvovat:

-další 4 víkendové semináře (celkem minimálně 14)

-závěrečnou (tedy třetí) Letní akademii

-druhou stáž ve waldorfské mateřské škole

-vypracovat seminární práci na pedagogické téma

Absolvováním základní či odborné formy semináře se nezískává „státní“ kvalifikace pro učitele mateřské školy. (<http://www.awms.cz/index.php/seminar>)

3.1 Role učitele ve výchově dětí ve waldorfské mateřské škole

„Začátek všeho dobrého a zlého je v člověku. A začátek člověka je dítě. Všechna náprava začíná dítětem. Bude-li člověk dobrý, bude všechno dobré. Je marné chtít pravdivou společnost, vychováváme-li již děti ve lži. Marně se namáháme o svobodného člověka, dáváme-li dítěti v rodině, na ulici ba i ve škole příklad otrockého života, v němž smutnou úlohu otroctví hrajeme sami upadáním v hrubé zločiny proti přírodě, proti zdraví těla i ducha. Můžeme chtít, aby naše děti byly naplněny duchem smířlivosti, když nevidí u dospělých, ba i mezi samotnými rodiči nic než popudlivost, hrubost a nelaskavost?“ (Smolková, 2007, s.35)

Učitel je jedním z nejbližších dospělých, kteří jako první dítěti pomáhají orientovat se ve vztahu „já a svět“

Otázku vnitřní pravdivosti a autenticity učitelovy řeší i T.G. Masaryk: *„...nemějme strach před svými znalostmi, a najde-li se onen poměr upřímnosti mezi učitelem a dítětem, pak je vše vykonáno. Slabost nebude překážet přesvědčení dítěte, že to s ním učitel miní dobře. Jakmile je dítě o tom přesvědčeno, pak bude snadno přijímat ideály učitelovy. Kde však není upřímnosti učitelovy, tam budou ležet nepovšimnuty jeho ideály, a bude se přijímat jen to slabé.“* Pro učitele je přitom

důležité, aby „...dítě cítilo, že ten člověk má také snažení a bažení, aby nejen přijímalo, ale aby pozorovalo, že učitel se učí a spěje k vyšším cílům. (tamtéž, s.36)

Dnešní člověk se nachází v odlišné situaci než člověk dřívější – musí znovu čelit narůstajícímu násilí, lhostejnosti, rasové či náboženské nesnášenlivosti... Z toho by mělo vyplývat i zaměření výchovy – na výchovu lidí s velkým vztahem ke světu s důrazem na jiný životní styl, toleranci, schopnost spolupráce a komunikaci.

Pokud má dítě dospívat v osobnost schopnou vyrovnávat v sobě různá napětí a deformace současné doby, musí tou osobností být také jeho učitel. Člověk zodpovědný ke společnosti a pokorný ke svému poslání. Úkolem učitele je probudit v dítěti takové duševní kvality, které vedou k pěstování zdravé duše, smyslu pro pravdivost a nezkreslené vnímání skutečnosti.

3.2 Námítky proti waldorfské pedagogice

Kritici tvrdí, že waldorfské mateřské školy nejsou všechny stejné, některé z nich přijaly jen některé Steinerovy zásady a mnohé z nich se zmodernizovaly. Většina waldorfských mateřských škol, převážně v Německu lpí na původní Steinerově pedagogice, kde mají za své, že vše co řekl Steiner, je svaté. Další nejčastější výhradou bývá argument, že waldorfské děti jako by nežily v reálném světě, zejména v tvrdém soutěžení a že adaptace dětí s takovou výchovou je pak na dalším stupni školství či v pracovním procesu obtížná.

Podle skeptiků je povinností školy připravit děti na praktický život. Obsah i pedagogika waldorfské výchovy mají náboženský charakter. Výtvarný projev dítěte, se pohybuje v zúžených mezích. Děti často jen kopírují ilustrace učitele, což nemá nic společného s kreativitou a sebevyjádřením. Zda-li jsou tyto názory pravdivé, či ne, se pokusím vyvrátit v další části bakalářské práce.

Další z argumentů používaných proti waldorfským školám je, že waldorfské školy jsou školami náboženskými. Strašák náboženství ve smyslu sektářství je přitom s waldorfskou pedagogikou neslučitelný. Co kritikům waldorfských škol vadí, je rozměr jejich pedagogiky. Ten ovšem ještě v žádném případě není náboženstvím.

Waldorfské školy vidí svůj ideál ve výchově “celého člověka”, k čemuž nepatří jen respektování fyziologických zákonitostí rostoucího dětského organismu, ale

celkově po všech stránkách rozvinutá psychika dítěte. Tedy nejen intelekt a paměť, ale i cit, prožitek a činorodost i vůle. A konečně patří k ideálu svobodného a všestranného člověka i respektování lidské individuality.
(http://cs.wikipedia.org/wiki/Waldorfsk%C3A1_%C5%A1kola,<http://www.zkola.cz/zkedu/rodiceaverejnost/vybirameskolu/alternativniciinovativnivzde,lavani/waldorfskapedagogika/30210.aspx>)

4 Waldorfské mateřské školy v České republice v současnosti

Zřizovatelem waldorfských mateřských škol v České Republice jsou obce. Tyto školy jsou zařazeny do sítě státních škol. Waldorfské mateřské školy jsou částečně financovány státními dotacemi. Část příjmu tvoří příspěvky od spolkových fondů, výtěžky z kulturních akcí a školné ve formě rodičovského příspěvku. Řízení školy zajišťuje kolegium učitelů, které rozhoduje o provozních i odborných otázkách. Učitelky se také pravidelně scházejí a řeší konkrétní úkoly nebo metodické a didaktické problémy jednotlivých tříd. Všechny waldorfské mateřské školy v České Republice jsou koordinovány Asociací waldorfských mateřských škol. Je spjata s waldorfským centrem ve Stuttgartu.

Tato asociace pracuje na principech waldorfské pedagogiky, prosazuje zájmy mateřských škol jako například financování, vlastní vzdělávací program, uděluje statusy waldorfským školám atd. Zastupuje mateřské školy vůči veřejnosti, rodičům, zajišťuje vzdělávání učitelek v České Republice. Také zajišťuje publikační činnost.

<i>Waldorfské mateřské školy v České republice</i>	<i>Mateřské školy a třídy pracující na principech waldorfské pedagogiky v České Republice</i>
Waldorfská MŠ , Praha 3	MŠ, Žďár nad Sázavou
Waldorfská MŠ, Praha 6	MŠ, Chropyně
Waldorfská MŠ, Semily	MŠ, Jihlava
Waldorfská MŠ, Staré Ždánice	MŠ, Doubí
Waldorfská MŠ, Turnov	MŠ, České Budějovice
Waldorfská MŠ, Písek	MŠ, Ostrava
Waldorfská MŠ, Rovensko pod Troskami	MŠ, Příbram
Waldorfská MŠ, Brno	MŠ, Sedlčany
	MŠ, Velečín
	MŠ, Klatovy
	MŠ, Klatovy
	MŠ, Strakonice
	MŠ, Pardubice

4.1 Školský zákon a Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání

Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání (dále jen RVP PV) vymezuje hlavní požadavky, podmínky a pravidla pro vzdělávání dětí předškolního věku. Tato pravidla jsou v současné době závazná pro předškolní vzdělávání v mateřských školách, dále v mateřských školách s programem upraveným dle speciálních potřeb dětí a také v přípravných třídách základních škol.

RVP PV určuje základ, na který poté může navazovat základní vzdělávání, dále představuje hlavní východisko pro tvorbu dalších školních vzdělávacích programů. RVP PV vymezuje společný rámec, který je nutné zachovávat v oblasti vzdělávání a tím se stává garantem úrovně vzdělanostního základu po celé České republice. V právní rovině je podpořen novým školským zákonem, zákonem č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání. Tímto se nový školský zákon stává dokumentem směřodatným jak pro pedagogy, tak pro zřizovatele vzdělávacích institucí. Nový školský zákon akceptuje přirozený specifický vývoj dětí předškolního věku, umožňuje rozvoj každého jednotlivého dítěte a to v rámci jeho individuálních možností a schopností. Vytváří základy klíčových kompetencí pro pedagogy a instituce. A definuje požadovanou kvalitu vzdělávání v mateřských školách

Zajišťuje srovnatelnou pedagogickou účinnost vzdělávacích programů, které jsou vytvářené jednotlivými mateřskými školami.

Vytváří prostor pro rozvoj různorodých programů a umožňuje mateřským školám využívat různé formy metod vzdělávání a přizpůsobovat vzdělávání konkrétním podmínkám a možnostem.

Zákonem č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školským zákonem) se předškolní vzdělávání stává součástí systému vzdělávání. Stává se tak počátečním stupněm veřejného vzdělávání, jehož koncepce je založena na společném cíli. Podstatné je, aby dítě od útlého věku získávalo předpoklady pro své celoživotní vzdělávání. Toho lze dosáhnout prostřednictvím osvojovaných základů klíčových kompetencí. Konečným cílem je uplatnění dítěte ve společnosti.

Předškolní vzdělávání se musí maximálně přizpůsobit vývojovým fyziologickým, sociálním potřebám dětí dané věkové skupiny a musí také plně respektovat vývojová specifika. Každému dítěti je třeba poskytnout pomoc a podporu v míře, kterou individuálně potřebuje a v kvalitě, která mu vyhovuje.

Přirozeně různé rozvojové předpoklady a možnosti jednotlivých dětí vyžadují uplatňování individuálních metod a forem práce, a to především využití prožitkového a kooperativního učení hrou a činnostmi, založených na přímých zážitcích dítěte. Tyto činnosti podporují dětskou zvědavost a jeho potřebu objevovat. Podněcují u něj radost z učení, získávání zkušeností a ovládnání dalších dovedností. Nezbytným předpokladem je dát dítěti dostatek prostoru pro jeho spontánní aktivity a vlastní plány.

Obsah předškolního vzdělávání je formulován v podobě učiva a očekávaných výstupů. Jde o ucelený a přitom vnitřně provázaný celek. Pojem učivo je nahrazen pojmem vzdělávací nabídka a je vyjádřen v podobě činností jak praktických tak intelektových. Vzdělávací obsah je členěn do pěti vzdělávacích integrovaných oblastí, respektujících osobnost dítěte i jeho postupné začleňování se do životního a sociálního prostředí. Čím úplnější bude propojení těchto oblastí vzdělávání s podmínkami, za kterých je realizováno, tím bude vzdělávání hodnotnější, přirozenější a účinnější.

Vzdělávací oblasti jsou:

- Biologické - Dítě a jeho tělo,
- Psychologické - Dítě a jeho psychika,
- Interpersonální - Dítě a ten druhý,
- sociálně-kulturní - Dítě a společnost,
- environmentální - Dítě a svět.

Vzdělávací obsah je pro pedagoga východiskem pro přípravu vlastní vzdělávací nabídky. Měl by dítěti pomáhat a chápat sebe sama a okolní svět. Integrované bloky by měly svým obsahem vzájemně navazovat, doplňovat se a přecházet plynule jeden do druhého, aby dítě mělo možnost vidět svět v životních souvislostech a přirozených logických vztazích.

Na druhé straně dnešní školství trpí tím, že téměř nebere na některé oblasti lidského vývoje ohled, soustřeďuje se na paměť, reproduktivní myšlení, a kvality,

jako je zájem, prožitek, volní činnost, činorodost, často nepovažuje za důležité. Následkem pak je, že se dítě podvědomě i vědomě cítí být nespokojeno, že ztratí motivaci a chuť do práce a do učení. S tímto pedagogickým neduhem se waldorfské školy popsaným způsobem snaží vyrovnat. V každém věku musí ale vyučování s ohledem na psychický vývoj vypadat poněkud jinak: na počátku je to především pohyblivost a činorodost rukou spolu se silným prožitkem všeho dění, které se v dítěti rozvíjí. Je zkrátka potřeba hodně věci dělat, oslovovat dítě přes pohyb a přes schopnost věci prožívat.

Waldorfské mateřské školy u nás pracují stejně jako všechny ostatní státní mateřské školy. Mají ovšem svůj vlastní vzdělávací program. Svými cíli, obsahem i organizací celého života školy je plně v souladu s Rámcovým vzdělávacím programem pro předškolní vzdělávání. (<http://aplikace.msmt.cz/Predpisy1/sb190-04.pdf>,
<http://www.msmt.cz/vzdelavani/ramcovy-vzdelavaci-program-pro-predskolni-vzdelavani>)

5 Mateřská škola s waldorfskou třídou Žďár nad Sázavou, waldorfská mateřská škola-jejich charakteristika

Pedagogický náhled v průběhu přípravy závěrečné bakalářské práce jsem absolvovala ve waldorfské mateřské škole v Brně a ve waldorfské třídě ve Žďáře nad Sázavou. V těchto školách jsem srovnávala výchovně vzdělávací práci učitelek s dětmi a spolupráci rodičů s waldorfskou mateřskou školou. Také jsem se zaměřila na zvláštnosti výchovně vzdělávací práce obou škol.

5.1 Objekt zkoumání

-dvě waldorfské třídy WMŠ v okrese mého bydliště, ve Žďáře nad Sázavou a waldorfská třída v Brně. Obě třídy znám poměrně dobře, neboť jsem v nich v rámci svého dřívějšího studia opakovaně vykonávala odborné praxe.

5.2 Oblast zkoumání

- metody a formy vzdělávání dle waldorfské pedagogiky učitelkami obou tříd
- názory rodičů, zda-li je jejich provázanost s WMŠ vysoká či nikoli

5.3 Výzkumné otázky

- do jaké míry se učitelkám dvou waldorfských tříd daří plnit zásadní kritérium waldorfské pedagogiky-spolupráci rodiny a WMŠ
- co vede rodiče k tomu, že jako lepší variantu vzdělávání svého dítěte volí alternativní školu a co je vede k tomu, že zvolí mateřskou školu waldorfskou

5.4 Waldorfská třída Žďár nad Sázavou

Waldorfská třída „ Studánka vznikla k 1.9.1993 ve Žďáře nad Sázavou. Na úplném začátku stálo jen pár rodičů, kteří byli zapálení pro věc. Líbila se jim filosofie waldorfské pedagogiky a chtěli svým dětem umožnit navštěvovat předškolní vzdělávací systém tohoto typu. Tato třída byla několikrát vystavena tlakům, které mohly vést k jejímu zrušení. Musela se třikrát stěhovat. V roce 1998 bylo učitelkami a rodiči dětí založeno občanské sdružení Přátelé waldorfské pedagogiky. Toto sdružení vzniklo z důvodu potřeby vytvořit skupinu lidí na oficiálním základě. Bylo nutné začít komunikovat s úřady, které raději jednají s nějakou formou právnické osoby než s jednotlivcem.

Zoficiálnil se také finanční příjem plateb od rodičů, kteří svým dětem hradí část pomůcek a materiálů, které není možné hradit ze státních peněz. Třikrát se rodičům a členům občanského sdružení Přátel waldorfské pedagogiky, podařilo zachránit tuto třídu, třikrát si ji na úřadech vybojovali. I když byl impulzem ke vzniku občanského sdružení Přátel waldorfské pedagogiky tlak zvenčí (nebezpečí zrušení), součástí záměru byla podpora waldorfské pedagogiky a hnutí v širokém pojetí. Sdružení během své 13leté existence pořádalo různé jarmarky, dny otevřených dveří, akce ručních prací, malování akvarelem. www.pwp.cz

Waldorfskou třídu navštěvuje 25 dětí ve věku do 2,5 do 7 let. Děti jsou rozděleny podle věku do tří skupin.

Děti 2,5 - 3 leté – Sluníčka, děti 4 – 5 let – Hvězdičky, 6 – 7 let Jitřenky.

Na základě tohoto rozdělení děti vykonávají všechny pracovní činnosti a plní různě obtížné úkoly.

Waldorfská třída je prostorná, velká a velmi pěkně uspořádaná. Pozitivně na mne působilo sladění barev pastelových odstínů růžové, smetanové, modré a žluté, které se ve třídě objevují nejčastěji. Třída je rozdělena na dvě místnosti: hernu s jídelním koutem a ložnici. Její vybavení je velmi jednoduché, na první pohled by se dalo říci, že je skromné. Všechny hračky, které mají děti k dispozici, jsou ze dřeva, z větviček, z ořechů, šišek, vlny, plátna, hedvábí. Hračky jsou nedokončené, spíše vždy představují jakousi siluetu nebo nedokonalost. Ve třídě je mnoho zeleně, o kterou se

děti starají, na stolečcích jsou živé květy. Další zvláštností je, že děti učitelce tykají a oslovují ji „TETO“. Učitelka o dětech mluví jako o KAMARÁDECH.

Vzdělávací témata nejsou striktně předepsána jako v běžných mateřských školách. Učitelka je vždy volí tak, aby vyšla vstříc momentálním dětským nápadům a fantazii. (příloha č. 4)

5.5 Třída waldorfské mateřské školy Brno

Motto:

Na světě není žádný druhý člověk jako ty.

Jsi jedinečný, jediný.

Zcela původní a neopakovatelný.

Sám tomu ani nevěříš,

Ale je to tak,

Nikdo není takový, jaký jsi ty,

Od věčnosti do věčnosti.

Také každý člověk, kterého máš rád,

Není obyčejný člověk.

Vyzařuje z něho neobyčejná přitažlivá síla.

Jeho vlivem se proměňuješ i ty.

Každému člověku můžeš otevřeně říci:

Nevadí mi, že máš spoustu chyb,

Nevadí mi, že nejsi dokonalý - přesto tě mám rád.

(Příručka Naše mateřská škola, s. 10)

Waldorfská mateřská škola se nachází v Brně – Žabovřesky. Jedná se o školu s celkovou kapacitou 75 dětí. Třídy jsou smíšené pro děti od 3 do 6 let.

Vybavení a hračky jsou dřevěné. Mnoho z nich je nových. Třída je laděna do světlých barev. Ve třídě jsou pro děti vytvořené jednotlivé pracovní koutky-na malování a kreslení, na pečení, pro práci se dřevem a přírodninami. Obě waldorfské třídy mají svůj „roční stůl“, který charakterizuje právě probíhající roční období. Děti učitelce netykají a oslovují ji „paní učitelko“. Učitelka dětem říká jménem.

Tato škola má též své občanské sdružení rodičů a přátel Waldorfské školy nazvané w-alterantiva. Propaguje všemi formami myšlenky waldorfské pedagogiky a jejich

aplikaci do běžného života. Pomáhá organizovat mimoškolní aktivity, jako například slavnosti a jarmarky. Pomáhá financovat a organizovat vzdělávání pedagogů Waldorfské školy. Realizuje vlastní aktivity pro rodiče s dětmi. Podporuje vzdělávání a osvětu rodičů a veřejnosti v oblasti antroposofie a waldorfské pedagogiky, propaguje myšlenky waldorfské pedagogiky formou kurzů, seminářů, přednášek, exkurzí, stáží, výstav, koncertů, výletů a dalších souvisejících činností. (příloha č. 5)

6 Zvláštnosti výchovně vzdělávací práce dětí ve waldorfské třídě a ve Žďáře nad Sázavou a v WMŠ v Brně

Po přečtení několika odborných publikací a opakovaných návštěvách obou mateřských tříd pracujících s waldorfskou pedagogikou, dostala moje představa o waldorfském vzdělávání reálnější podobu. Dle mého názoru není možné tuto filozofii, kterou učitelky WMŠ mění ve vzdělávací činnosti pochopit za krátkou dobu. Je to filozofie hlubšího významu. Nedbá na předepsaná pravidla-je velmi individualistická-prožitková a vždy je jejím prvotním cílem naplňovat potřeby momentálního stavu dětské duše.

Jedním z cílů pozorování praxe v obou WMŠ je zjistit možné odlišnosti při vzdělávání mezi třídami a poukázat na prožitkovou výchovu, na které waldorfská pedagogika staví svoje základy.

Typické pro práci s dětmi v každé waldorfské třídě jsou rituály a tradice, které učitelky neustále opakují.

6.1 Ranní kruh- vítání dne

Každé ráno učitelky v obou třídách vítají den „ranním kruhem“. Děti sedí v kroužku na koberci a povídají si. Ve Žďáře nad Sázavou děti vyprávějí bez ostychu a s větší uvolněností než v Brně. Tématem je dané roční období popřípadě blížící se událost – Vánoce, Velikonoce...

Ranní kruh trvá 20-30 minut.

6.1.1 Pohádka

Děti z waldorfské třídy ve Žďáře nad Sázavou každý den dostávají před poledním odpočinkem od učitelek vonný olej do dlaní, který má uvolňovací účinky pro klidný spánek. Učitelka hraje na lyru a poté čte pohádku. Tato, poměrně dlouhá příprava na polední odpočinek na děti působila velmi relaxačně, velmi brzy usnuly.

Učitelka v Brně používá vonný olej jen někdy. Každý den hraje na lyru.

Lyra je pro děti ve waldorfských mateřských školách přirozeným a běžným nástrojem. V běžných mateřských školách je naprosto netypická a dle své praxe vím, že děti tento nástroj neznají.

V obou třídách mne velmi zaujalo, že je dětem předčítána jedna pohádka několik dní za sebou. Jedná se o pohádky, které nejsou příliš známé. Dle mého názoru jsou pro děti obtížněji pochopitelné. Cílem opakovaného čtení je, aby si děti čtený text osvojily a zapamatovaly pro další práci-vyprávění, dramatizaci.

6.1.2 Říkadla a písničky ve waldorfských třídách

V obou třídách se zpíváním při každé volné příležitosti. Učitelka jím také provází různé činnosti, které ve třídě během hry dětí sama vykonává (příprava na pečení, voskování atd.). Zpěv je také nedílnou součástí ranního kruhu, kde je doprovázen hrou na lyru popřípadě na dřívka. Účelem tak není pouhý nácvik písně, ale hlavně schopnost vnímat přirozeně duševní polohy své tak i druhého člověka-kamaráda, učitelky.

Náboženská tematika se v nich neobjevuje. Odlišnost byla v tom, že děti znaly mnoho pranostik, tradic, hádanek. „Žďárské“ děti znaly několik říkadel v latinském jazyce.

6.1.3 Tkaní

Další zvláštní činností v obou třídách je tkaní. Děti není nutno k práci pobízet. Děti využívají barevných vln. Z utkaného materiálu pak učitelky sešívají různé povlaky na polštáře, deky, zvířátka atd.

Dětem je poskytnut pravidelný denní a týdenní rytmus, který je základem motivace pro jejich samostatné jednání. Proto se také každý den v mateřské škole odvíjí tak, že se střídají fáze volných činností, které vychází z momentální situace s fázemi, v nichž děti pod vedením učitelky dosáhnou zklidnění a koncentrace při vyprávění v kruhu nebo při rytmických kruhových hrách.

6.1.4 Malování

Děti v obou třídách využívají při malování pouze akvarelových barev. Dodržují stejný postup. Pozorováním dětí při práci jsem měla možnost sledovat jejich přístup k práci, postup a zájem o danou činnost. Děti dostaly na malování pouze určitý počet barev a to červenou, žlutou a modrou, čímž je jejich práce výrazně ztížena. Tříleté děti z WMSŽ Žďár nad Sázavou dostávají od své učitelky pouze jednu barvu, žlutou. Z jejich obrázku je patrné, že takto malé děti ještě nedokážou barvy formovat - dávat jim určitý vzhled, pomocí různých odstínů barvy, nijak také neřeší plochu papíru. Tento vyzorovaný jev ukazuje, že dle Steinerovi filozofie se jedná o nevyzrálost, neformovatelnost dětské duše. Děti s velkým zájmem pozorovaly, jak se do sebe barvy vlévají a tvoří nové, jedinečné odstíny. Pomůckou je zde voda, která pomáhá dítěti dotvářet barevnost. Vždy se maluje na mokrý papír. Dítě se tím učí radovat se z vlastního charakteru barvy. Nejde o to namalovat něco konkrétního. Barvami uvádí své vlastní duševní prožívání. Navíc zde není možné riziko neúspěchu, protože nad abstrakcí obrázků není možné konstatovat, zda je malba zdařilá či není. Z mého pozorování v obou třídách vyplynulo, že děti rozhodně bezmyšlenkovitě neobkreslují obrázek učitelky, čímž potvrzují názor, že děti ve waldorfských třídách tvoří dle své vlastní fantazie a práce učitelky pro ně není motorem, ale pouze motivací.

(příloha č. 8, 9)

Waldorfská třída Žďár nad Sázavou- týdenní harmonogram:

Pondělí – malování akvarelovými barvami

Úterý – delší pobyt venku než delší volná hra

Středa – modelování z barevného vosku

Čtvrtek – pečení bochánků

Pátek – kreslení voskovými bločky

Waldorfská třída Brno – týdenní harmonogram:

Pondělí – voskování

Úterý – vycházka, tento den se také využívá k návštěvám divadel, muzeí a výstav

Středa – malování

Čtvrtek – pečení

Pátek – důkladný úklid hraček a třídy

6.1.5 Pečení

Děti v obou třídách nejčastěji vytvářejí běžné pekařské výrobky např. různé pletené copánky, rohlíky atd. Dle své praxe vím, že v běžných MŠ, se s pečením též setkáváme. Kontext této činnosti je však zcela odlišný. V klasické MŠ jde o nepravidelnou činnost, nejčastěji v rámci oslav Vánoc, Velikonoc. Děti pečení chápou jako dopřávání si něčeho, co bude dobře chutnat, co není každý den. WMŠ každotýdenní, pravidelné pečení je hlubšího charakteru. Děti prožívají provázanost mezi přírodou-zemí a člověkem a to tím, že se účastní *zrodu*, kdy si zrna s učitelkami zasejí-*procesu*-zrno namelou, připraví si suroviny, vytvoří dle své kreativity vlastní výrobek, kterému dají formu, dle své duševní vyzrálosti i *samotného závěru*, kdy je potravina připravena ke konzumaci.

Tato činnost probíhala v obou třídách stejně.

6.1.6 Pohybové činnosti

Děti jsou v obou třídách k pohybu vedeny stejně. Pohyb není zařazen jako chvíle, kdy všichni povinně cvičí. Pohybem je mletí obilí, hra s kamarádem, chůze, tancování, které je doprovázeno zpěvem dětí. V neposlední řadě také dlouhé procházky a dlouhý pobyt venku-v přírodě.

6.2 Třídní skřítek

V obou třídách se objevuje skřítek, který má netypické jméno – Fridolín, Jonáš. Ve Žďáře nad Sázavou učitelka skřítku využívala při každém ranním kruhu. Pro děti je Jonáš důležitým a nepostradatelným členem třídy, děti si se skřítkem povídají, každý den ho budí a zase ukládají ke spánku. V Brně na skřítku Fridolína takový důraz kladen není.

6.3 Stravování

Ve „žďárské“ waldorfské třídě se děti stravují stejně jako v jiných běžných MŠ. Nepatrný rozdíl je ve vyšším příjmu ovoce a zeleniny, méně tučných a sladkých

jídel. Rodiče sami apelovali, aby děti dostávaly neslazený čaj, v čemž jim bylo vyhověno. Během studia jsem měla možnost navštívit hned několik běžných mateřských škol. Měla jsem tedy k dispozici mnoho jídelniček, které jsem pro zjištění rozdílů porovnávala právě s jídelničkou z těchto dvou WMŠ.

Waldorfská třída v Brně se naproti Žďáru velmi liší. Je zde zavedená tzv. ochranná strava, kde hlavní důraz je kladen na úpravu a vhodné kombinace obilovin, luštěnin, zeleninových jídel, drůbežího, rybího masa a celozrnného pečiva. Děti dostávají denně ovoce. Vaří se zásadně z bio potravin. Na přání rodičů děti dostávají smažené maso jen jednou za dva měsíce. K pití děti mají sladký i neslazený čaj. Několik dětí je rodiči vedenou k vegetariánství.

Stravování dětí je v obou třídách doprovázeno rituály- děkování za každé jídlo říkankou. Před každým jídlem učitelky zapalují na stole svíčku. Dle pozorování usuzuji, že tento rituál je pro děti velmi silně emotivní. V Brně bylo stravování doprovázeno modlitbou.

6.4 Oslava narozenin

Narozeninový den dětí se těší velké oslavě, které se účastní rodiče a další příbuzní dítěte. Učitelka zapálí svíce života a vypráví příběh o narození oslavence. Nechybí dort a dárky od učitelek a ostatních kamarádů. Oslavenec se stává královnou/králem dne.

Oslava narozenin probíhá v obou třídách naprosto stejně. Žádný rozdíl jsem nezaznamenal

7 Spolupráce rodičů

Rodiče v obou školách pomáhají dle svých možností. Svoji účast rodiče berou velmi vážně, spolupracují při všech akcích, které jsou časté a to zpravidla 1x za týden. (jarmarky, tradiční oslavy, Velikonoce, společné víkendové výlety atd.) Tyto akce pro děti pořádají a účastní se jich. Učitelky a rodiče se dvakrát měsíčně schází a besedují nad různými možnostmi, které by bylo možné využít a uspořádat. Většinou se schůzky účastní nadpoloviční počet rodičů.

Jejich pomoc spočívá v přípravě různých výrobků, propagačních materiálů neboť tyto akce jsou určené i pro širokou veřejnost. Velkým překvapením pro mne bylo zjištění, že si rodiče dokážou najít čas, aby se přišli podívat, jak jejich děti dokážou vyzdobit třídu, co krásného se jim v posledních dnech povedlo nakreslit a nebrání se dokonce nacvičit pro své ratolesti divadelní představení. Účast na veřejných besedách o waldorfské pedagogice je u mnoha rodičů samozřejmostí. Všechny tyto společné činnosti rodinu a mateřskou školu sblíží, největší potěšení z toho mají právě děti. Učitelky, rodiče a děti jsou ve velmi blízkém spojení a neustálém kontaktu v obou školách.(příloha č. 6, 7)

7.1 Dotazníkové šetření

Cílem šetření bylo zjistit jak velký význam a smysl má waldorfská pedagogika z pohledu samotných rodičů. Co je vedlo k tomu, aby se rozhodli pro tuto alternativu a jakou roli hraje spolupráce rodiny a WMŠ. Dotazníkového výzkumu se zúčastnilo 50 respondentů z řad rodičů obou tříd-ve Žďáře nad Sázavou (25 respondentů) a v Brně (25 respondentů). Dotazník vyplnilo celkem 39 žen a 11 mužů ve věku od 24 do 47 let. Dotazník obsahoval 10 otázek. Otázky vyžadovaly otevřené a uzavřené odpovědi. Vyhodnocení jednotlivých odpovědí jsem pro lepší přehled a představu znázornila do grafu. Některé otázky jsem vypsala slovně, protože nebylo možné je vyjádřit graficky.

1. Proč jste pro své dítě vybral/la právě waldorfskou mateřskou školu?

K této otázce se sešlo mnoho různých odpovědí. Nejčastější a to celkem u 52% rodičů byla zvolena odpověď, že vybrali pro své dítě tuto školu na základě dobrých zkušeností okolí a pro její zvláštnosti výchovy, např. učením tradicí, odlišnosti prostředí třídy a sympatiemi k waldorfské filozofii a z důvodu výchovy prožívání. 30% odpovědí volí individuální přístup k dětem, respektování osobnosti dítěte a blízkým vztahem mezi učitelkou a dítětem. 4% byl zmiňován fakt, že waldorfská třída byla otevřena v místě jejich bydliště.

14% rodičů uvedlo, že mají s waldorfskou mateřskou školou výbornou zkušenost u starších dětí, které waldorfskou třídu navštěvovaly a nyní pokračují ve studiu na waldorfské základní škole.

2. V čem je podle Vás tato alternativa lepší než běžná mateřská škola? Uveďte výhody a nevýhody.

Rodiče mají srovnání díky rodinným členům, kteří navštěvují běžnou MŠ, z vyprávění kamarádek, informovanosti z okolí.

Výhody

Podle rodičů je waldorfská mateřská škola klidnější. Dítě je výrazně motivováno, učí se tradičním věcem, řemeslům a ručním pracím. Je vyzdvihována osobnost dítěte a jeho individualita. Dále nejvíce odpovědí uvádí, že ve waldorfské mateřské škole se dítě vyvíjí harmonicky a přirozenou cestou. Rodiče také ocenili, že se na děti nenakládá přemíra informací jako je tomu dle jejich názoru v běžné mateřské škole. Rodiče také uváděli jejich velmi blízké a kamarádské vztahy s učitelkami.

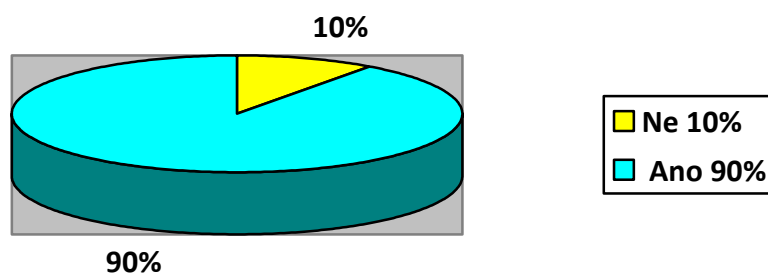
Nevýhody

Protože jedna odpověď je velmi zajímavá a vystihuje vše, co se v ostatních objevuje, rozhodla jsem se ji citovat

„ Je jen malé množství dětí, které jsou u nás takto vedeny. Proto je okolí vnímá jako extrémně pojatý přístup k výchově. Je velký rozdíl mezi waldorfským světem a realitou doby“.

Další nevýhoda podle rodičů je cizí slovo v názvu školy, což veřejnost může odrazovat. Také si stěžují na nepřátelství úředníků.

3. Byla jste o waldorfské pedagogice předem informován/na?

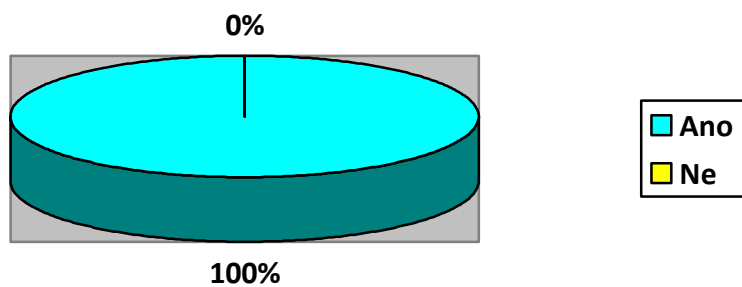

90% rodičů, kteří waldorfskou pedagogiku znali předem, informace získali nejčastěji od svých kamarádů, z internetu, z literatury a při vlastním studiu na vysokých školách. Také se objevily odpovědi, že se předem zúčastnili několika seminářů o waldorfské pedagogice.

Jedna maminka uvedla, že pracovala v zahraničí jako pomocný učitel ve škole waldorfského typu.

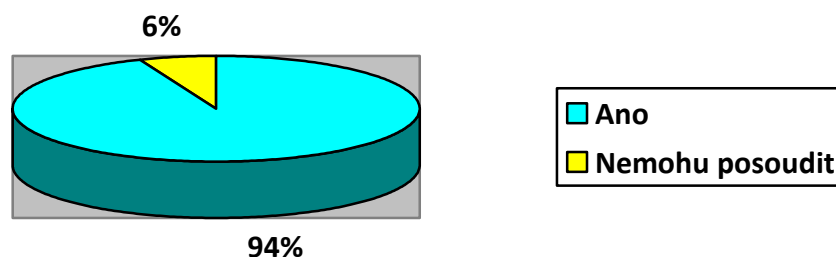
Pouze 10% rodičů uvedlo, že waldorfskou pedagogiku předem neznali, pouze věděli, že existuje. Žádné bližší informace neměli, a proto se rozhodli tuto výchovu vyzkoušet.

4. Jste spokojen/na s náplní práce ve třídě, kterou během dne učitelka s dětmi vykonává?

Z grafu je patrné, že všichni dotazovaní jsou naprosto spokojeni s průběhem dne a prací učitelky, kterou s dětmi vykonává. Typ odpovědí: velice spokojení, nadmíru spokojeni se objevily ve všech dotaznících.

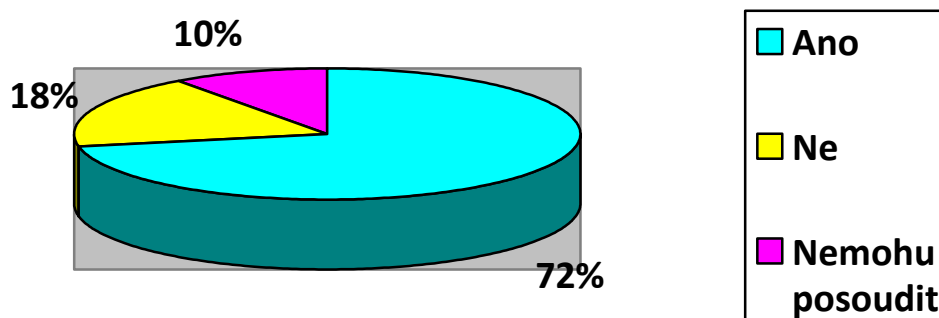
5. Jak se podle Vás liší práce učitelky waldorfské třídy od práce učitelky v běžné MŠ?

94% odpovědí uvádí, že práce učitelky ve waldorfské mateřské škole vyžaduje duchovnější vedení, více trpělivosti a nadšení. Podle rodičů je to práce náročnější a to nasazením, prací mimo pracovní dobu, sebevzděláváním na vysoké úrovni, využíváním odlišných výchovných metod a neulehčováním si práce různými technickými vymoženostmi, které jdou proti waldorfským principům.

6% rodičů nemohli práci učitelek ve waldorfské mateřské škole a běžné mateřské škole posoudit, protože s běžnou MŠ nemají zkušenosti.

6. Jak jste spokojen/na se spoluprací s waldorfskou mateřskou školou a ostatními rodiči?

Z grafu je patrné, že 72% rodičů je spokojeno. Jedna z maminek uvedla, že mezi rodiči našla dobré přátele.

18% rodičů není spokojeno. Uvádí, že by tyto vztahy mohly být lepší, více angažovanosti některých rodičů do chodu školy. Z odpovědí vyplývá, že někteří rodiče se zapojují do akcí pravidelně. Ostatní nepravidelně. Další rodiče však omlouvají tuto pasivitu ostatních rodičů nedostatkem času z důvodu pracovní vytíženosti.

10% maminek tuto otázku nemohlo posoudit, protože momentálně nemají mnoho času. Jsou na mateřské dovolené s miminkem, proto se do kontaktu s ostatními rodiči nedostanou.

7. V čem Vaše spolupráce spočívá?

Nejčastěji uváděny formy spolupráce:

Rodičovské večery, kde se konzultují a připravují akce a slavnosti.

Členství v občanském sdružení Přátel waldorfské pedagogiky

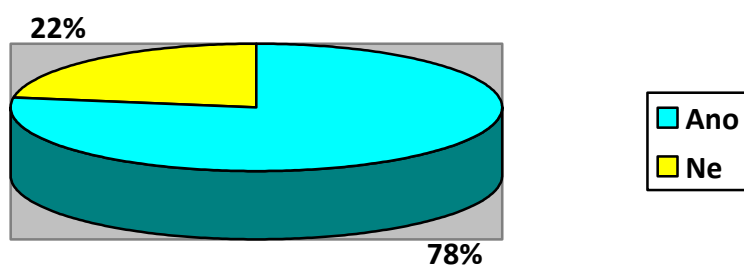
Návštěvy rodičů i s dětmi učitelek doma a naopak.

Účast na akcích-advent, otevírání studánek, jarmarky...

Oprava hraček pro děti, sponzorství hmotného charakteru.

Akce pro veřejnost, se záměrem informovat širokou veřejnost o waldorfské pedagogice.

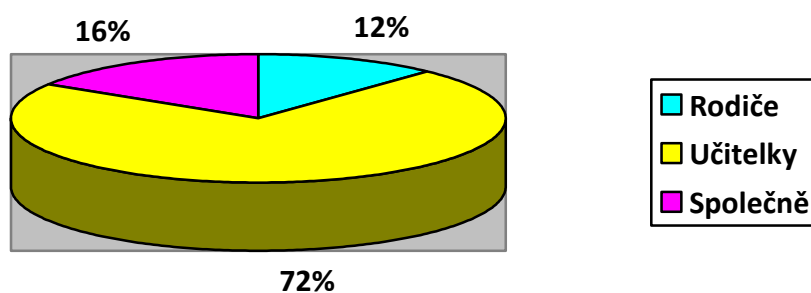
8. Najde se něco, co ve waldorfské mateřské škole postrádáte popřípadě něco, co by se dalo vylepšit?

78% rodičů je se vším spokojeno

22% dotázaných by si přálo prodloužit pracovní dobu z důvodu pracovního vytížení, více přednášek a možnost otevřenosti v jiných waldorfských školách, jistota další existence školky.

9. Kde začíná prvotní nápad akcí pro děti? U Vás rodičů nebo na popud učitelek?

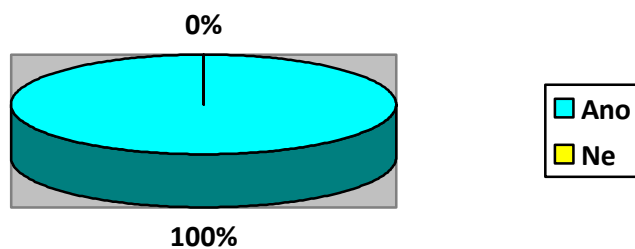

72% rodičů je přesvědčeno, že první impuls pro konání akcí vychází od učitelky.

12% rodičů uvádí, že s úplně prvním nápadem přijdou rodiče, poté učitelka a realizace je společná

16% dotazovaných odpovědělo, že vše probíhá společně. Akce jsou tradiční, takže je nutno se řídit podle kalendáře a aktuální náplň akce se pak vymýšlí a projednává společně.

10. V čem Vašemu dítěti prospívá Vaše společná účast na akcích?

Všichni dotazovaní si uvědomují sílu společného zážitku s dítětem, sblížení se s ostatními rodiči a učitelkami, aby se dítě cítilo jako doma. Zvýšení pocitu bezpečí a sebedůvěry dítěte.

Také mnozí rodiče ocenili, že mnohé činnosti, které si vyzkoušeli na slavnosti. Mohou je s dětmi dělat i doma.

Jedna odpověď je zajímavá, citují:

„Dítě je šťastné, že má u sebe milovanou paní učitelku, milované rodiče, a že je vše v souladu a ne proti sobě“.

7.2 Závěr dotazníku

Z odpovědí v dotazníku vyplývá, že téměř všichni rodičové se svojí waldorfskou mateřskou školou velmi úzce spolupracují. Jelikož považují předškolní vzdělávání za důležité pro budoucí život svých dětí, snaží se pro ně zvolit školu, která bude podle nich tou nejlepší. Jsou toho názoru, že právě alternativní waldorfská mateřská škola je tou správnou volbou. Vidí v ní smysl a budoucnost. Zvolily ji především kvůli jejímu stylu výuky. K jejich rozhodnutí také přispěla, fungující spolupráce mezi rodinou a učitelkami WMŠ. Jsou si vědomi, že jejich spolupráce je nepřetržitá a velmi častá, což nese svoje oběti, neboť tyto rodičové upřednostňují péči o mateřskou školu svého dítěte před běžnými zrychlenými požadavky dnešní doby. Jsou tedy přesvědčeni o tom, že jejich spoluúčast je nezbytná a má dobrý vliv na správný vývoj dítěte. Waldorfská pedagogika pro ně není jen alternativou, kterou náhodně zvolili. Ze společných rozhovorů, mé účasti na dvou společných akcích, kterých se vždy zúčastnila většina rodičů a při rozhovorech s učitelkami usuzují, že se jedná o životní styl, o víru a přesvědčení, ve kterém tyto lidé žijí.

Závěr

Bakalářská práce se zabývá alternativním vzděláváním-waldorfskou pedagogikou. Je rozdělena na teoretickou a praktickou část.

V teoretické části jsou zahrnuty základní informace o waldorfské filozofii, jejím vývoji a současném stavu waldorfských mateřských škol ve světě i u nás v ČR.

Praktická část vychází z pozorování, analyzování a srovnávání výsledků, kterými jsem se pokusila poukázat na zvláštnosti této výchovné pedagogiky při vzdělávání dětí ve dvou waldorfských třídách, ve dvou různých koutech České Republiky. V okrese mého bydliště-ve Žďáře nad Sázavou a v Brně. Na základě praxe v obou mateřských školách jsem se snažila pochopit, co vede rodiče, k tomu, aby si pro své dítě vybrali alternativní vzdělávání. Z čeho vyplývá, že waldorfská pedagogika je pro ně tou pravou volbou. Výsledkem je zjištění, že pro 52% rodičů je nejdůležitějším faktorem učení prožitkem. Pro 30% rodičů je stěžejní individuální přístupem učitelky k dítěti a velmi úzká spolupráce mezi rodinou a mateřskou školou, což potvrzují v dotazníkovém šetření. Důkazem jsou oslavy, velmi časté společné pořádání akcí (několikrát v měsíci), výlety, společné návštěvy rodin a učitelek atd.

Myslím si, že výsledky mého výzkumu by mohly být přínosem pro další rozpracování tématu, jaké faktory by mohly vztahy mezi WMŠ a rodinou ovlivňovat. Dlouhodobé sledování a analyzování tohoto vztahu by určitě přineslo mnoho nových poznatků. Z praktické části, kde popisuji jednotlivé činnosti obou tříd, také vyplývá, že každá ze tříd má svá specifika a drobné odlišnosti i přesto, že má pevné kořeny ve své filozofii. Tyto rozdíly jsou však dány osobností a individuálním přístupem učitelky k dětem.

Během studia této alternativy usuzuji, že nemusí být přijatelná pro každého. Prostředí mateřských škol, styl výuky a lehce náboženský nádech se značně liší od běžných zařízení pro předškolní děti. Mohou zkreslovat představy široké veřejnosti. Přijmout její specifika dokáže pouze člověk duchovně rozvinutější a člověk, který je otevřený pro druhého a svět. Věřím, že k tomu i tato práce přispěje.

Seznam zkratk

ČR – Česká Republika

MŠ – Mateřská škola

WMŠ – Waldorfská mateřská škola

RVPPV – Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání

Seznam odborné literatury

1. STEINER, R. *K vývojovým fázím prvních tří sedmiletí života*. Semily: Opherus, 2002. 80 s. ISBN 80-90264-76-X
2. STEINER, R. *O poznání vyšších světů*. Praha: Baltazar, 1993. 232 s. ISBN 80-85791-03-X.
3. *Naše mateřská škola*. Brno: Asociace waldorfských škol v ČR, 2002. ISBN neuvedeno (příručka).
4. HRADIL, R. *Průvodce českou antroposofií*. Hranice: Fabula, 2002. 254 s. ISBN 80-86600-00-9.
5. LINDENBERG, CH. *Rudolf Steiner*. Semily: Orpheus, 1998. 160 s. ISBN 80-902647-0-0.
6. *Člověk a výchova*. Semily: Asociace waldorfských škol ČR, 2007. 71 s. ISBN neuvedeno.
7. *Člověk a výchova*. Semily: Asociace waldorfských škol ČR, 2009. 71 s. ISBN neuvedeno.
8. STEINER, R. *Tajná věda v nástinu*. Hranice: Fabula, 2004. 267 s. ISBN 80-86600-20-3.
9. SMOLKOVÁ, T. *Dítě v úctě přijmout...* Praha: Maitrea, 2007 112 s. ISBN 80-903761-2-6.
10. BLATNÝ, L., JŮVA, V. *Kapitoly z dějin pedagogiky*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1996. 75 s. ISBN 80-210-1295-1.

Seznam internetových zdrojů

1. *Občanské sdružení Přátelé waldorfské pedagogiky* 25.8.2011 (online), (cit. 2011-08-25). Dostupné na WWW: <http://pwp.cz/>
2. *Školský zákon 561/2004* 10.10.2011 (online), (cit. 2011-09-10). Dostupné na WWW: <http://aplikace.msmt.cz/Predpisy1/sb190-04.pdf>
3. *Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání* 16.9.2011 (online), (cit. 2011-09-16). Dostupné na WWW: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/ramcovy-vzdelavaci-program-pro-predskolni-vzdelavani>
4. *kritika waldorfské pedagogiky* 22.9.2011 (online), (cit. 2011-09-22). Dostupné na WWW: http://cs.wikipedia.org/wiki/Waldorfsk%C3%A1_%C5%A1kola
<http://www.zkola.cz/zkedu/rodiceaverejnost/vybirameskolu/alternativniciinovativnivzdelavani/waldorfskapedagogika/30210.aspx>
5. *seznam seminářů pro vzdělávání waldorfských učitelů* 30.9.2011 (online), (cit. 2011-09-30). Dostupné na WWW: <http://www.awms.cz/index.php/seminar>

Seznam grafů

Gr.č.3

Byl/la jste o waldorfské pedagogice předem informována?

-v textu str. 42

Gr.č.4

Jste spokojen/na s náplní práce ve třídě, kterou během dne učitelka s dětmi vykonává?

-v textu st. 43

Gr.č.5

Jak se podle Vás liší práce učitelky waldorfské třídy od práce učitelky v běžné MŠ?

-v textu str. 44

Gr.č.6

Jak jste spokojen/na se spoluprací s waldorfskou mateřskou školou a ostatními rodiči?

-v textu str. 45

Gr.č.8

Najde se něco, co ve waldorfské mateřské škole postrádáte popřípadě něco, co by se dalo vylepšit?

-v textu str. 47

Gr.č.9

Kde začíná prvotní nápad akcí pro děti? U Vás rodičů nebo na popud učitelek?

-v textu str. 48

Gr.č.10

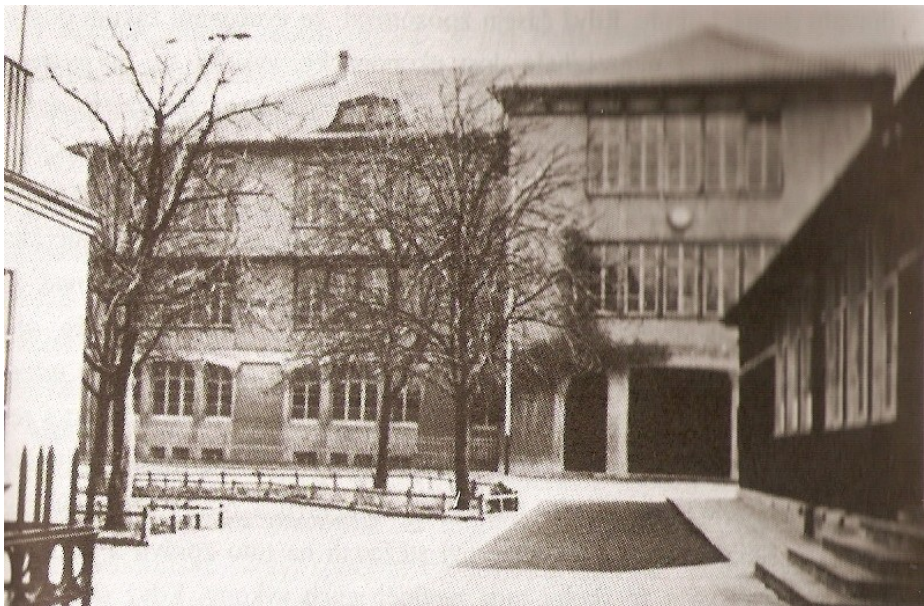
V čem Vašemu dítěti prospívá Vaše společná účast na akcích?

-v textu str. 49

Seznam fotografií

Příloha č. 1

Hlavní budova svobodné Waldorfské školy ve Stuttgartu, 1923 – textu str. 9

Příloha č. 2

První waldorfská mateřská škola v České Republice, založena v roce 1991 v malém městě Semily v Krkonoších – v textu str. 9

Příloha č. 3

Rudolf Steiner 1908 – v textu str. 9

Příloha č. 4

Prostory waldorfské mateřské třídy ve Žďáře nad Sázavou

Příloha č. 5

Prostory waldorfské mateřské třídy v Brně

Příloha č. 6

Rodiče a děti v WMŠ při jedné ze společných akcí

Příloha č. 7

Rodiče a děti WMŠ na společném víkendovém pobytu

Příloha č. 8

Malba akvarelovými barvami (chlapec, 5 let)

Příloha č. 9

Malba akvarelem (chlapec 3 roky)

